

MÜRUVƏT ABBASOV

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və

Hüquq İnstitutunun dissertantı

e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

CƏNUBİ AZƏRBAYCANLILARIN İRAQ-İRAN MÜHARİBƏSİNDƏ İŞTİRAKINA DAİR

Açar sözlər: İraq-İran müharibəsi, maddi yardım, mənəvi yardım, ön cəbhə, arxa cəbhə, azərbaycanlılar

Ключевые слова: Ираго-Иранская война, материальная помощь, духовная помощь, передний фронт, тыл, азербайджанцы

Keywords: Irag-Iran war, material aid, spiritual aid, homefront, rear, azerbaijanians

İraq-İran müharibəsi iki qonşu dövlət arasında tarixən mövcud olmuş ziddiyyətlərin məntiqi yekunu kimi, yəni qarşılıqlı ərazi iddiaları və sərhəd mübahisələri səbəbindən baş verdi (1, 114). Eyni zamanda bu müharibə İran və İraq hakim dairələrinin bir sıra özəl maraqları kontekstində də müəyyən məna və əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə ki, İran islam İnqilabının lideri Xomeyni açıq şəkildə «İslam inqilabının ixracı»nı özünün məqsədi elan edərək, ikinci «İslam Respublikası» yaratmaq üçün əhalisinin yarısından çoxunu şiələrin təşkil etdiyi İraqı əsas hədəf seçmişdi. Öz növbəsində rəsmi Bağdadın hakim dairələri İran inqilabdan sonra Tehranda ABŞ səfirliyinin tutulması ilə amerikalılarda antiiran əhval-ruhiyyəsinin yaranmasından və ABŞ-la diplomatik əlaqələrin kəsilməsindən öz xeyrinə faydalanmaq niyyətində idi. Konkret desək, İraq Amerikanın köməyindən istifadə edərək yüngül bir zərbə ilə «Xomeyni təhlükəsi»ni aradan götürmək və Fars körfəzi zonasında hegemon dövlətə çevrilmək istəyirdi. Buna görə də hər iki tərəf şüurlu surətdə hərbi qarşıdurmaya gedirdi.

22 sentyabr 1980-ci ildə İraqla İran arasında hərbi əməliyyatlar başlandı. İraq qoşunu sərhədi keçərək İran ərazisinə soxuldu. Bununla da İraq 1969-cu ildə imzalanmış Vyana sazişinin 62, 56 və 42-ci maddələrindən irəli gələn beynəlxalq təhhüdələri kobud surətdə pozmuş oldu (2, 138).

İraq qoşunu üç əsas istiqamətdə hücum edirdi:

- 1) Cəbhənin şimal istiqamətində Qəsre-Şirin – İlam şosesi ilə Kirmanşaha doğru;
- 2) Mərkəzdə – Dizful istiqamətində;
- 3) Cənub hissədə iki istiqamətdə – Şuşəngerd - Əhvaz və Abadana doğru.

İraq hərbi birləşmələri 1352 kilometrlik cəbhə xətti boyu 80 km. qədər irəliləyərək, qısa zaman kəsiyində İranın Xuzistan, Kirmanşah, İlam, Kürdüstan və Qərbi Azərbaycanın 14 min kv.km ərazisini işğal etdilər.

Hərbi əməliyyatların ilk günü İran İslam İnqilabının lideri Ayətullah Xomeyni ölkə əhalisinə müraciət edərək, onları «islam inqilabının xilas yolu»nda «müqəddəs müharibə»yə qalxmağa, şəhidliyə və birliyə çağırırdı. Bu çağırış ölkədə böyük əks-səda doğurdu. Ölkə rəhbərliyi ilə həmrəyliyin ifadəsi olaraq məscid toplanışları, mitinqlər, nümayişlər bütün İranı bürüdü. Tezliklə hökumət əhalinin kişi cinsindən olan hissəsinin orduya və İslam İnqilabı Keşikçiləri Korpusuna ümumi səfərbərliyini elan etdi.

İraq-İran müharibəsi ərəfəsində mövcud şərait İraq təcavüzünə qarşı mübarizə üçün geniş imkanlar açırdı. Bildiyimiz kimi, 1978-1979-cu illər antiimperialist və antimonarxist inqilabında fəal iştirak etmiş və 25 mindən çox qurban vermiş azərbaycanlılar inqilabın qələbəsindən sonra

sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində də bir sıra nailiyyətlər qazana bilmişdilər, Baxmayraq ki, həmin nailiyyətləri bütövlükdə müharibənin ünvanına da aid etmək olmazdı. Lakin İraq qoşununun sərhəd boyu geniş hücumu ilə əlaqədar olaraq siyasi azadlıqların məhdudlaşdırılması əldə edilmiş bu nailiyyətləri bir qədər kölgədə qoyurdu. Bununla belə, İraq təcavüzünün hakim dairələrə öz tədbirlərini həyata keçirmək üçün necə haqq qazandırması artıq müharibənin ilk günlərdən hiss olunurdu.

İraq qoşunlarının sərhədi keçərək ölkənin içərilərinə doğru sürətlə irəliləməsi və Təbriz şəhərinə raket zərbələrinin endirilməsi xəbəri (3) İranın böyük əksəriyyətini təşkil edən azərbaycanlıları da hiddətləndirdi. Minlərlə zavod və fabrik fəhlələri, kənd təsərrüfatı işçiləri, ziyalılar, ruhanilər, tələbələr mitinq və nümayişlərə çıxaraq, sinələrinə və başlarına vura-vura Səddam Hüseyin rejimini pisləyir, «kafirlərə» qarşı mübarizədə bütün ölkə ilə həmrəy olduqlarını bildirirdilər. Onlar bir nəfər kimi Vətənin müdafiəsinə qalxacaqlarına, arxa cəbhədə qələbə naminə əllərindən gələni əsirgəməyəcəklərinə və düşmən əleyhinə daha sıx birləşəcəklərinə and içirdilər. Ruhanilər «vahid islam milləti»ni kafirlərə qarşı axıradək inadla vuruşmağa çağırır, İranın İraq xalqı ilə deyil, Səddam Hüseyin rejimi ilə müharibə etdiyini bəyan edirdilər. Məscidlərə toplaşan adamlar müqəddəs Qurana and içir, vətən torpaqları uğrunda şəhid olmağa hazır olduqlarını nümayiş etdirərək birbaşa cəbhəyə yola düşürdülər.

Ordunu silah, hərbi sursat və ərzaqla təhçiz etmək uğrunda Cənubi Azərbaycan əhalisi bütün maddi və mənəvi imkanlarını səfərbər etmişdilər. Arxa cəbhə adamları ölkənin müdafiəsi uğrunda fədakarlıqla çalışır, bütün qüvvə və ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə edirdilər.

Təbrizin tanınmış ruhaniləri Seyid Həsən Əngəci, Əsədullah Ənzabi, Seyid Məhəmmədəli Qəzəlcəyi, Məhəmməd Hüseyin Ənzabi, Seyid Hüseyin Musəvi və Mirzəağa Bamsiə tərəfindən İran rəhbərinə ünvanlanan məktubda şəhərin mübariz ruhanilərinin Səddam təcavüzünün qarşısını almaq üçün canlarından keçməyə və son damla qanlarına qədər vuruşmağa hazır olduqları qeyd olunurdu (4).

İİR rəhbəri Ayətullah Xomeyni isə cavab məktubunda yazmışdı: «Sizin bu məktubunuz məni çox sevindirdi. Azərbaycan həmişə islamın və ölkənin möhkəm dayağı olmuş və inşallah olacaqdır. Təbriz ruhaniləri də Azərbaycanın qəhrəman və şərəfli xalqı kimi cəbhədə ön cərgədə olmuş və keçmiş rejimə qarşı misli görünməmiş qəhrəmanlıqlar göstərmişlər. Məlumdur ki, təcavüzkar Amerika və onun nöqərləri ilə mübarizədə Azərbaycan xalqı və onların önündə Azərbaycan ruhaniləri durmuşdur. Lazım gəldikdə cəbhələrə gedib BƏƏS-in kafir dövləti ilə vuruşacaqlar» (5).

Qeyd etmək lazımdır ki, İranın digər vilayətləri kimi Cənubi Azərbaycandan da səfərbərlik haqqında məlumatların əldə edilməsində bir sıra çətinliklər mövcuddur. Belə ki, cəbhəyə göndərilənlərin sayı İran mənbələrində daha çox qruplar şəklində ifadə olunmuşdur. Məsələn, «Comhhuri-ye islame» qəzeti müharibənin əvvəlindən 1981-ci ilin avqustun 17-nə kimi Şərqi Azərbaycan çağırışçılarının sayca 23-cü qrupunun Təbrizdən təntənə ilə cəbhəyə yola salındığı göstərilir. Yalnız müharibənin sonrakı illərinə aid məlumatlarda səfərbərlik haqqında dəqiq məlumatlara rast gəlmək mümkündür.

Digər bir çətinlik isə cəbhəyə göndərilənlərin milli mənsubiyyətinin göstərilməməsi, bütün çağırışçıların «vahid islam döyüşçüləri» adı ilə təqdim olunmasıdır. Belə bir şəraitdə isə inzibati-ərazi bölgüsü üzrə verilən məlumatlara müraciət edilməsi yeganə çıxış yoludur. Lakin bu zaman azərbaycanlıların tək Cənubi Azərbaycan ərazisində deyil, İranın digər vilayətlərində kompakt şəkildə yaşaması faktı da mütləq nəzərə alınmalıdır.

İran mətbuatının məlumatına görə, 1981-ci ilin sentyabr ayının bir günü ərzində Təbrizdən 228 nəfər, oktyabrın 5-də 120 nəfər, oktyabrın 14-də isə 150 nəfər (6) könüllü olaraq cəbhəyə yola düşmüşdü. 1982-ci ilin yanvar ayının bir həftəsi ərzində Təbrizdən 220 nəfər, Azərsəhərdən 40 nəfərdən çox könüllü surətdə döyüş meydanlarına yollanmışdı.

Azərbaycanlıların bir çoxu «bəsic» adlanan qeyri-nizami könüllü dəstələrə daxil olmaqla sənaye obyektlərinin mühafizəsindən tutmuş ön cəbhədə gedən döyüşlərə qədər ən məsuliyyətli

tapşırıqların görülməində iştirak edirdilər. Xatırladaq ki, «bəsic»lərdə məktəblilər və qocalar da daxil olmaqla əhalinin ən müxtəlif təbəqələri birləşirdilər.

Xalqın döyüş ruhunu, insanların hərbi hazırlığını yüksəltmək üçün Təbriz, Urmiya, Ərdəbil, Zəncan və Cənubi Azərbaycanın onlarla başqa şəhərlərində təlim-məşq bazaları yaradılmışdı. Məktəblərin bir çoxunda idman dərsləri hərbi bilikləri öyrədən məşğələlərlə əvəz edilmişdi. Kinoteatrlarda bir qayda olaraq milli hissləri alovlandıran filmlər nümayiş etdirilirdi.

1981-ci il sentyabrın 19 ilə 25 arasında bütün İranda, o cümlədən də Cənubi Azərbaycanda İraq-İran müharibəsinin başlanmasının birinci ildönümünə həsr edilmiş «müharibə həftəsi» keçirildi. «Müharibə həftəsi» İraq təcavüzünün başlanmasından sonra Azərbaycanın şəhər və kəndlərində həyatın müharibə dövrünün tələblərinə tam şəkildə uyğunlaşdırıldığını bir daha nümayiş etdirdi. Bir həftə ərzində mitinqlər, yığıncaqlar, dua mərasimləri keçirildi, şəhid məzarları ziyarət edildi. «Müharibə həftəsi»nin üçüncü günü Təbrizdə müharibə əleyhinə təşkil edilən mitinq iştirakçılarının bir qrupu fədakarlıq nümayiş etdirərək birbaşa cəbhəyə yola düşdülər. Bu, müharibənin əvvəlindən Şərqi Azərbaycandan cəbhəyə yola salınan sayca 34-cü döyüşçü qrupu idi.

Cənubi Azərbaycan ziyalıları, müxtəlif sənət adamları da İraq təcavüzünü hiddətlə qarşılamışdılar. Onlar öz alovlu çıxışlarında, yaratdıqları bədii əsərlərdə bu təcavüzə qarşı etiraz səslərini ucaldır, əhalinin vətənpərvirlik ruhunu qaldırmaq üçün döyüş nöqtələrinə gedir, sırayı əsgərlər kimi hərbi əməliyyatlarda iştirak edirdilər. Yalnız onu demək kifayətdir ki, 1986-cı ilin yayına kimi Şərqi Azərbaycandan 6 min ancaq müəllim və maarif işçisi cəbhəyə yola düşmüşdü (7). Ziyalılar mülkü əhaliyə və orduya hərtərəfli yardım göstərir, yeni hərbi hissələrin, birləşmələrin və müdafiə qurğularının yaradılmasına və partizan dəstələrinin təşkilində iştirak edir, əhalinin və maddi sərvətlərin ölkənin təhlükəsiz regionlarına köçürülməsi işinə rəhbərlik edirdilər.

Müharibənin ilk günlərindən Cənubi Azərbaycanın vəzifəli və sırayı jandarmeriya əməkdaşları da öz xidməti vəzifələrini təcavüzkarın dəf edilməsində görərək, bir nəfər kimi vətən torpaqlarının müdafiəsinə qalxdılar. Təcrübəli jandarmeriya əməkdaşlarının cəbhəyə səfərbərliyi odunun rəhbər kadrlarla təmin olunmasının, hərbi hissə və birləşmələrin döyüş qabiliyyətinin artırılmasının, orduda nizam-intizamın möhkəmləndirilməsinin mühüm şərti idi. Onların çoxu hökumət çağırışını gözləmədən könüllülər sırasında cəbhəyə yola düşürdülər. Məsələn, 1981-ci il sentyabrın 15-də Ərdəbil jandarmeriya idarəsinin 100 nəfər, həmin jandarmeriya idarəsinin onlarla üzvünün daxil olduğu bir qrup sırayı və vəzifəli əməkdaşları könüllü olaraq cəbhəyə yola düşmüşdülər. Təntənəli keçən yolasalma mərasimlərində jandarmeriya əməkdaşlarına Qurani-Kərim təqdim edilir, Təbriz imam-cüməsi və şəhər sakinləri tərəfindən xeyir-dua verilir.

Döyüşlərin ilk günlərindən azərbaycanlı həkimlər ön cəbhələrdə yaralılara ilkin yardım göstərməkdə idilər. Artıq 1981-ci ilin avqustuna qədər Şərqi Azərbaycan həkimlərinin sayca 25-ci qrupu döyüşlərin gətirdiyi məntəqələrə göndərilmişdi (6). Onlar yaraları, zərbələri müalicə etməyin yeni metodlarının hazırlanmasında yaxından iştirak edir, güllə yaralarının, sınıqların, zədələrin və əzیکlərin müalicəsində ənənvi üsullardan və dərman bitkilərindən geniş istifadə edilməsi üçün müntəzəm çalışırdılar.

Azərbaycanlılar döyüşlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən müdafiə istehkamlarının tikintisində də fədakarlıq və yüksək şüurluluq göstərərək, gecə-gündüz çalışırdılar. Bu işə çoxlu sayda ixtisaslı inşaatçı, mühəndis və fəhlələr, ekskavatorçular, bulduzərçilər və çoxlu texnika səfərbər edilmişdi.

1983-cü ilin fevralın əvvəllərində İran ordusu «Vəl-Fəcr» şərti adı altında İraq mövqelərini ələ keçirmək üçün cəbhənin cənubunda mərhələ-mərhələ hücum əməliyyatlarına başladı. Hər iki tərəfdən böyük canlı qüvvə və texnikanın iştirak etdiyi bu döyüşün adı bir növ dini-siyasi mənə daşıyırdı. İran kütləvi informasiya vasitələri həmin əməliyyat nəticəsində İraq şialərinin BƏƏS-in zülmündən azad ediləcəyini, həmçinin müqəddəs Nəcəf və Kərbəla şəhərlərinin fəth olunağını bəyan edirdilər (8, 510).

«Babəkியəm indiki əyyamın» deyərək, torpağını azad etmək üçün ayağa qalxmış Cənubi Azərbaycanın mərd oğulları bu əməliyyatın bütün mərhələlərində böyük fədakarlıqlar göstərdilər. Əməliyyatların gedişində Ərdəbil, Germi, Xalxal, Parsabad, Urmiya, Təbriz, Miyanə, Əbhər, Şəbüstər, Meşkinsəhər və Sərab səhərlərindən cəbhəyə səfərbər edilən çoxsaylı qruplar da var idi. Onlar döyüşlərə Ayətullah Xomeyninin 1983-cü ilin yanvarın 30-da ölkə əhalisinin cəbhəyə hər cür yardım etmək haqqındakı çağırışından sonra qoşulmuşdular (9, 128).

Ümumiyyətlə, 1986-cı il ərzində Şərqi Azərbaycan ostanından 100 batalyon çağırışçı və 90 batalyon könüllü cəbhəyə yola salınmış, 30 batalyon isə hazırlıq üçün hərbi hissələrə göndərilmişdi (10).

Bundan başqa, 18 min nəfər dövlət qulluqçusu, 30 minə qədər tələbə bəsic olaraq cəbhəyə getmiş və müdafiə işlərində iştirak etmişdilər. Qərbi Azərbaycan, Zəncan və Takistandan isə bu müddət ərzində 180 batalyon könüllü və çağırışçı döyüşlərdə iştirak etmək üçün cəbhəyə yola salınmışdı.

Onu da xatırladaq ki, İraq-İran cəbhəsindəki son əməliyyatlar, əslində döyüş mövqelərində heç bir dəyişiklik yaratmadı. Ancaq İran hökuməti «son, qəti hücum» adı altında cəbhəyə günbəgün yeni ehtiyat qüvvələr cəlb etməkdə davam edirdi. Cənubi Azərbaycan əhalisi də müharibənin son döyüşlərində iştirak üçün səfərbər edilirdi. Belə ki, 1987-ci ilin sonuna qədər Şərqi Azərbaycan əhalisindən 20 mindən artıq, Qərbi Azərbaycan ostanından isə 8 min çağırışçı cəbhəyə səfərbər edilmişdi (11).

Bu səfərbərlik nəticəsində isə il ərzində şərqi Azərbaycandan 27 ordu və 11 briqada, Qərbi Azərbaycandan isə 30-dan artıq batalyon cəbhəyə getmək üçün hazırlanmışdı (12).

Əlbəttə ki, bir məqalə çərçivəsində azərbaycanlıların İraq-İran müharibəsində iştirakının dərəcəsini, göstərdiyi fədakarlıqları, etdiyi maddi və mənəvi yardımların miyasını təqdim etmək olduqca çətindir. Lakin danılmaz faktdır ki, bütün bunlar İraq-İran müharibəsinin nəticələrinə öz təsirini göstərmiş və İranın ərazi bütövlüyünün qorunmasında həlledici rol oynamışdır.

İraq təcavüzünün dəf edilməsi heç şübhəsiz ki, bütün İran əhalisinin iradəsinin vahid məqsədə və ideologiyaya tabe edilməsi sayəsində mümkün oldu. Bu kontekstdə Cənubi Azərbaycan əhalisinin qüvvə və imkanlarının da ölkədə vüsət alan vətənpərvərlik hərəkatına yönəldilməsi İran islam Respublikasının cəlb olunduğu müharibədən alnıaçıq çıxmasını təmin etdi. Şəhidlik zirvəsinə qovuşmaq istəyi yaşıdan və peşəsindən asılı olmayaraq, bütün əhali təbəqələrini əhatə etdiyindən, cəbhəyə yola düşənlərin ardı-arası kəsilmirdi.

Ümumiyyətlə, aparılan araşdırmalar göstərir ki, İraq-İran müharibəsinin gedişində 1 milyondan artıq azərbaycanlı hərbi əməliyyatlarda iştirak etmişdir. Onlar cəbhə xəttinin bütün mövqelərində – quruda, fars körfəzindəki dəniz döyüşlərində və hava çarpışmalarında qəhrəmanlıqla vuruşmuş, böyük cəsarət və qəhrəmanlıqlar göstərmişlər. Lakin İran hakimiyyətinin son illər Ermənistanla müharibə vəziyyətində olan Azərbaycana və azərbaycanlılara qarşı yeritdiyi siyasət bu faktorların İran tarixində malik olduğu siyasi, tarixi və mənəvi önəmi ilə qətiyyənlə adekvat deyil.

ƏDƏBİYYAT:

1. Мировая политика и международные отношения. СПб. 2006.
2. Karsh E. The İran-İraq war. L., 1992.
3. «Ettelat» qəzeti. 23 sentyabr 1980-ci il.
4. «Ettelat» qəzeti. 24 sentyabr 1980-ci il.
5. «Ettelat» qəzeti. 27 sentyabr 1980-ci il.
6. «Cömhuri-ye islame» qəzeti. 17 avqust 1981-ci il.
7. «Cömhuri-ye islame» qəzeti. 06 may 1986-cı il.
8. Алиев С.М. История Ирана в XIX в. М. 2004.
9. Слинкин М.М. Ирано-иракская война 1980-1988 годов. Борьба за море. Симферопол. 2001.

10. «Comhuri-ye islame» qəzeti. 31 sentyabr 1986-cı il.
11. «Comhuri-ye islame» qəzeti. 17 yanvar 1988-ci il.
12. «Comhuri-ye islame» qəzeti. 26 yanvar 1988-ci il.

МУРВЕТ АББАСОВ

e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

ОБ УЧАСТИИ НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА В ИРАГО-ИРАНСКОЙ ВОЙНЕ

Статья посвящена Ираго-Иранской войне, являющейся самой большой по масштабам войной после второй мировой и вопросу участия азербайджанцев в этой войне. Автор привлекая к исследованию существующие источники и научно-исследовательские труды на разных языках, выводит передний план самоотверженность азербайджанцев в боях против Ирагской агрессии, проводимые ими работы в тылу, материальную и духовную помощь оказанную ими для победы.

Статья имеет большое научно-практическое значение как первое исследование специально посвященное этой проблеме.

M.A.ABBASOV

e-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

ABOUT THE PARTICIPATION OF SOUTHERN AZERBAIJANIANS IN IRAN-IRAG WAR

The article is dedicated to Iran-Irag war which is the largest one after the world war and to the problem of participation of southern azerbaijanians in this war. Investigating the existing sources and scientific works which are in different languages the author puts foreground azerbaijanians selflessness which they should in the battle with Irag aggression, the works which they done in the homefront, material and spiritual aids which they showed for the the sake of victory. Due to this problem the article has a great importance.

Rəyçilər: t.e.d. H.Əlibəyli, t.e.d. C.Həsənlı

AMEA Fəlsəfə, sosiologiya və Hüquq İnstitutunun «Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq» şöbəsinin 25 may 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 05)